

PREDNOSTI PODREĐENOSTI, SLABOSTI EMANCIPACIJE? KAKO HRVATSKI POLJOPRIVREDNI PODUZETNICI DOŽIVLJAVAJU EU

ORLANDA OBAD

Institut za etnologiju i folkloristiku
10000 Zagreb, Šubićeva 42

UDK [316.644:323.333](497.5):061.1EU

Izvorni znanstveni rad /
Original scientific paper

Primljeno / Received: 27. 7. 2011.

Prihvaćeno / Accepted: 25. 5. 2012.

U ovom radu autorica kroz niz polustrukturiranih intervjuua analizira predodžbe o Europskoj uniji kod skupine elitnih poljoprivrednih poduzetnika, koji su se prijavili na pretpristupne fondove EU-a poput SAPARD-a. Glavnina rada posvećena je, u intervjuima prevladavajućem, doživljaju da je hiperregulirani i birokratizirani sustav EU-a mogući saveznik u borbi s domaćim – tromim, a ponekad i korumpiranim – sustavom poslovanja. Na temelju takve predodžbe o Europskoj uniji, autorica propituje i kritičke pristupe koji proširenje Unije promatraju prvenstveno kroz imperijalne aspekte njezinih politika, zanemarujući pritom emancipatorski potencijal koji prilagodba pravilima i mjerilima Unije može imati u lokalnim društvenim kontekstima. Jedan od zaključaka rada jest i to da su, iz poduzetničke perspektive, kulturne opreke svojstvene poimanju lokalne simboličke geografije bile manje važne od ekonomskih opreka pa je u intervjuima, primjerice, suprotstavljanje socijalizma i kapitalizma bilo interpretativno plodonosnije od suprotstavljanja Srednje Europe i Balkana ili europskog Istoka i Zapada.

Ključne riječi: predodžbe o Europskoj uniji, pristupanje Hrvatske EU-u, poljoprivredni poduzetnici, simbolička geografija, SAPARD

Glavninu istraživanja percepcije Europske unije među poljoprivrednim poduzetnicima u Hrvatskoj provela sam u prvoj polovici 2010. godine, između Vladine najave smanjenja poticaja u poljoprivredi u veljači i prosvjeda poljoprivrednika koji su uslijedili početkom ožujka iste godine.¹ Društveni kontekst u kojem sam provodila istraživanje, u kojem su

¹ U tom sam razdoblju u Brodsko-posavskoj županiji napravila pet polustrukturiranih intervjuua s poljoprivrednim poduzetnicima, a istraživanje sam prije i nakon toga terenskog putovanja nadopunila s još pet intervjuua s dobitnicima SAPARD-a u trima drugim hrvatskim županijama.

poljoprivrednici prosvjedovali tako što su blokirali prometnice i na koncu primorali vlast da odustane od najavljenog smanjenja subvencija, dodatno je izoštrio dojam da su moji sugovornici – poljoprivredni poduzetnici koji su dobili sredstva iz SAPARD-a² (*Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development*), pretpripristupnog fonda EU-a namijenjenoga strukturnoj prilagodbi poljoprivrede i razvoju ruralnih krajeva, povećanju konkurentnosti na tržištu EU-a i usvajanju pravne stečevine na području Zajedničke poljoprivredne politike EU-a ([s. a.] 2009), ili su upravo dovršavali prijave na prvi natječaj za srodan fond EU-a, IPARD – iznimka, da predstavljaju uspjeh koji je postignut *unatoč*, a ne zahvaljujući stanju u hrvatskoj poljoprivredi.

Dok su članci u pojedinim dnevnim novinama prokazivali poljoprivrednike kao nedovoljno komercijalan tranzicijski balast, koji – citiram sadržaj podnaslova u jednim dnevnim novinama – imaju *premale prinose, premalo zemlje* i primaju *prevelike poticaje*, ja sam na dogovorenim mjestima za susret, ispred novouređenih pogona, nailazila na parkirane Mercedese i BMW-e te saznavala da neki moji sugovornici zbog posla redovito putuju po mnogim državama u Europi, ali i dalje, sve do Južne Koreje. Upravo su ti sugovornici, koji predstavljaju model

² Prvi je natječaj za dodjelu sredstava iz SAPARD-a objavljen 2006., a posljednji, četvrti, zatvoren je 2009. godine. Prema službenim podacima, u četiri je natječaja prijavljeno 139 projekata, od kojih je isplaćeno njih 37, u iznosu od oko 117 milijuna kuna. U SAPARD-u je tri četvrtine sredstava dolazilo iz Europske unije, dok je preostala četvrtina financirana iz državnog proračuna, a program se u Hrvatskoj provodio po decentraliziranom modelu, što znači da je odgovornost za upravljanje prenesena na hrvatske državne institucije. Unatoč tome što je SAPARD pretpripristupni fond u kojem se uspješnom kandidatu bespovratno vraća čak 50 posto novca uloženog u projekt, u Hrvatskoj je, nakon četiri provedena natječaja, iskorišteno manje od 50 posto raspoloživih sredstava. Malen broj prijava i slaba iskorištenost SAPARD-a u nadležnom se ministarstvu, među ostalim, pripisivala tome što je Hrvatska imala manje vremena za pripremu, kao i tome što poljoprivrednici, na primjer, nisu mogli prijavljivati nabavu poljoprivredne mehanizacije, poput drugih država koje su EU-u pristupile nekoliko godina ranije (usp. Malić 2010). S druge strane, mediji su izvještavali o neučinkovitosti administrativne strukture zadužene za provedbu SAPARD-a (usp. *ibid.*), a kao jedan od važnijih razloga za slab interes spominjale su se državne potpore za tzv. kapitalna ulaganja i operativne programe, putem kojih su poljoprivrednici za razne vrste ulaganja u jednom razdoblju mogli dobiti novac uz znatno jednostavniju proceduru i manje kontrole u odnosu na SAPARD (usp. Z. Rupčić 2009).

uspješnosti, potvrđivali davnu Mendrasovu primjedbu po kojoj je “dobar poljoprivrednik (...) onaj ‘koji ima sredstva’” (1986:245), odnosno da u svakoj analizi uspješnosti uvođenja inovacija i napretka u poljoprivredi valja voditi računa o tome da je “napredak (...) luksuz koji sebi mogu priuštiti samo bogati” te da je “odlučka o uvođenju inovacija manje (...) rezultat duha odlučivanja a više sposobnosti odlučivanja” (ibid. 246).

Poslovnu i financijsku uspješnost nekih svojih sugovornika ističem zato što želim naglasiti da novac iz prepristupnog fonda poput SAPARD-a, a to su u intervjuima i moji sugovornici mnogo puta napomenuli, nije zamišljen kao pomoć utopljenicima, nego ekonomski uspješnim pogonima, koji na sebe mogu preuzeti rizik milijunskih ulaganja u proširenje i napredak. O tome koliko je takvih u hrvatskoj poljoprivredi govori i podatak da je, prema službenim izvještajima, tijekom četiri godine u kojima su raspisivani natječaji za SAPARD, u cijeloj Hrvatskoj prijavljeno 139 projekata, od kojih je tek 37 njih – među kojima je najviše poduzeća, a ne obiteljskih gospodarstava – uspjelo sklopiti ugovor i dobiti novac. Tome jesu pridonijele i neke strateške odluke vlasti, zbog kojih je poljoprivrednicima omogućeno da u vrijeme trajanja natječaja za SAPARD mnogo lakše dođu do potpora iz državnog proračuna. No, s druge strane, velika većina hrvatskih poljoprivrednika ne ispunjava stroge uvjete za prijavu na fond poput SAPARD-a i ne može riskirati da izgubi novac koji iziskuje skupi postupak prijave. Rezultati dvaju istraživanja, koja su u Hrvatskoj provedena između 2004. i 2007. godine, pokazuju kako unatoč približavanju države EU-u i očekivanju da će zbog toga biti usmjereni na “strukturne prilagodbe svojega gospodarstva u skladu s novim zahtjevima”, najveći broj poljoprivrednika nije planirao “provesti značajnije promjene u sljedećih 5 godina” ili su, pak, planirali “nastaviti proizvodnjom za svoje potrebe i iz hobija” (Franić, Kumrić i Hadelan 2009:174). Pojedini autori ističu da je jedna od temeljnih funkcija SAPARD-a upravo pripremanje poljoprivrednika i pratećih, administrativnih struktura za mehanizme Zajedničke poljoprivredne politike (ZPP) i korištenje fondova Unije (usp. Baun, Kouba i Marek 2009), da je to “program za uvježbavanje poslovne discipline i suradnje po uzoru na europske standarde” (Franić, Bokan i Kumrić 2007:716) pa se može pretpostaviti kako će poljoprivrednici koji su bili uspješni u prijavama za fondove poput SAPARD-a imati veće izgleda za uspjeh i u korištenju fondova kad država postane punopravna članica Unije.

Među mojim je sugovornicima bilo i onih koji nisu bili financijski uspješni: neki od njih su se morali zadužiti kako bi imali dovoljno novca za prijavu, drugima su prethodni, nepoljoprivredni poslovi propali pa su u poljoprivredi bili početnici. Ako i nisu bili imućni i uspješni, ti su moji sugovornici imali drugu osobinu, za koju su isticali da ih razlikuje od prosječnoga hrvatskog poljoprivrednika: sebe su opisivali kao poduzetne ljude, one koji sami stvaraju svoje prilike, a to je, u intervjuima koje sam vodila, uglavnom značilo da nisu nastavljali obiteljsku tradiciju, nego su poljoprivredu doživljavali kao potencijalno isplativ posao. Druga osobina, koja ih je i svrstala među dobitnike sredstava iz SAPARD-a, bila je njihova spremnost na rizik: bili su spremni na ulaganja unatoč mogućnosti da, umjesto dobitka, ostanu u dugovima.

S obzirom na njihove kompetencije i postignuća, moji sugovornici u istraživanju nisu ni bili u opasnosti da postanu metonimijom esencijaliziranoga *seljačkog naroda, domaće egzotike* koja je smještena “izvan mogućnosti samopredstavljanja”, kako Prica (2001:97) kritički opisuje ishodišnu perspektivu nekih tradicionalnih etnoloških studija sela. U takvu pristupu, koji pokazuje začudnu postojanost i u suvremenome političkom i medijskom diskursu, selo je podvrgnuto bilježenju promjena, što ga izlaže paradoksalnome dvostrukom prigovoru. S jedne je strane ono spremište tradicijskoga, svega onoga što je grad odavno izgubio, pa se od sela očekuje da podražava petrificirane predodžbe o kulturnoj baštini. S druge se, pak, strane vrednuje napredak pa se hrvatskom selu prigovara da ne ide ukorak sa “svjetskim trendovima”, bilo da je riječ o primjeni tehnologije, razvoju poduzetništva ili, na primjer, ulaganju u ruralni turizam.³ Sugovornici u ovom istraživanju mogli bi, kao ogledni primjer uspjeha u prilagodbi i modernizaciji sela, predstavljati odgovor na drugi zahtjev. Mnogi od njih su imućni, stekli su i stručna znanja u više područja,

³ I ovo zazivanje “modernizacije” i povećanja profitabilnosti u poljoprivredi, koje se u prevladavajućem diskursu prihvaća kao zdravorazumsko, može se tumačiti kao odraz kontinentalne “civilizacijske kosine” (usp. Melegh 2006). Tako, primjerice, Fox upozorava na nedosljednost Zajedničke poljoprivredne politike (ZPP) Europske unije, koja u Jugoi-stočnoj Europi smjera k iskorjenjivanju nekomercijalne poljoprivrede, dok se u Zapadnoj Europi napokon uviđaju i nedostaci industrijske poljoprivrede pa raste “potražnja za proizvođima koji su ‘organski’, ‘lokalni’” i količinski ograničeni (2011:12).

od računovodstva do poljoprivredne tehnologije, a završili su barem srednju školu, neki od njih i višu školu ili fakultet, što je podsjećalo na Rizovljević (2006) zaključak o tome kako je jedno od pozitivnih naslijeđa socijalizma na selu u zemljama Srednje i Istočne Europe upravo bolja prosječna obrazovanost ruralne populacije u odnosu na zapadni dio kontinenta.⁴ Kako je njihov uspjeh često izravno ovisio o tome koliko su informirani, neki su se od mojih sugovornika pohvalili kako su pronašli načine da za nadolazeće natječaje i promjene u propisima doznaju tjednima, čak i mjesecima prije no što bi ih o tome obavijestile lokalne institucije. Ipak, u intervjuima se, bez obzira na temu istraživanja, osjećala težina zahtjeva za održanjem esencijaliziranoga seljačkog identiteta i više je sugovornika tijekom razgovora imalo potrebu naglasiti da oni nisu predstavnici autentične seljačke perspektive, odnosno da *prave seljake* trebam tražiti drugdje.

Odista, prvotno očekivanje da će se moji sugovornici razlikovati po tome smatraju li se seljacima ili poljoprivrednicima pokazalo se pogrešnim. Zbog namjere da intervjuiram seljake/poljoprivrednike, a ne druge aktere u poljoprivredi, isprva sam s popisa namijenjenog traženju sugovornika isključila sva poduzeća i usmjerila se na obiteljska poljoprivredna gospodarstva (OPG).⁵ No, većina predstavnika OPG-a s kojima sam razgovarala iz raznih razloga sebe nije smatrala ni seljacima ni poljoprivrednicima. Među ostalim, i zato što, kako mi je objasnio jedan sugovornik, onaj pravi, *seljački* posao na zemlji i sa stokom rade samo “dva sata ujutro i dva navečer” (Bruno)⁶, a ostatak dana se bave traženjem jeftinijeg goriva, pregovaranjem o cijenama, prikupljanjem dokumenata i drugim aktivnostima. Iz ove se neuspjele “potrage” nazire

⁴ Analiza se odnosila na zemlje koje su pristupile Europskoj uniji 2004. i 2007.: Bugarsku, Češku, Estoniju, Mađarsku, Letoniju, Litvu, Poljsku, Rumunjsku, Slovačku i Sloveniju. Autor zaključuje kako osobine kao što su razmjerno dobra obrazovanost, iskustvo rada izvan poljoprivrede ili iskustvo preživljavanja uz pomoć različitih izvora prihoda ruralnu populaciju Srednje i Istočne Europe čine spremnijom za prihvaćanje programa kao što je SAPARD (usp. Rizov 2006:234).

⁵ Kako je ukupan broj OPG-a koji su dobili sredstva iz SAPARD-a bio premalen, u istraživanje sam ipak uključila i predstavnike nekoliko manjih poduzeća koji se poljoprivredom bave izravno ili samo posredno, poput jednog sugovornika koji od lokalnih seljaka kupuje sirovinu za prehrambene proizvode koje njegovo poduzeće proizvodi i prodaje.

⁶ Imena sugovornika su izmijenjena.

kako je Hodžić u pravu kada oprezno najavljuje da možda “prisustvujemo početku desakralizacije oruđa i demitologiziranja zemlje i vlasništva kao temeljnih vrijednosti seljaštva” i da “vezanost za gospodarstvo gubi svoju višeznačnost” (2006:49), koja uključuje afektivan odnos i druga socijalna značenja. Mnogi su dijelovi intervjuja koje sam vodila jasno pokazivali da se bavljenje poljoprivredom, usporedo s time, sve više “reducira (...) na ekonomsku funkciju” (ibid.): o poslu kojim se bave moji su sugovornici, prije svega, govorili uz pomoć pojmova kao što su ulaganje, trgovina i profit. I u tome su nalikovali ekonomističkom subjektu, kojem su, kako pojašnjava Fox, poljoprivredne politike EU-a i namijenjene: riječ je o *racionalnom akteru, pojedincu* kojemu je cilj povećati dobit i koji postupa na osnovi *potpunih i relevantnih informacija* (2011:20). Zato sam svoje sugovornike, uz pristajanje na nužna pojednostavljenja, i odlučila nazvati poljoprivrednim poduzetnicima.

S obzirom na to da je moje istraživanje usmjereno na predodžbe o Europskoj uniji, odnosno na simboličku geografiju koja prati politički proces pridruženja, smatram da odabrani sugovornici dijele neke osobine zbog kojih je njihov doprinos ovom radu potencijalno zanimljiv: (1) imaju iskustvo prijavljivanja na pretpristupne fondove EU-a, što znači da su svoje poslovanje, makar i u ograničenim okvirima projekata koje predlažu, uskladili sa *standardima* Europske unije i da su upoznali rigorozni sustav prijave i kontrole koji prati dodjelu takvih sredstava, (2) bave se djelatnošću koja se u hrvatskom društvu uglavnom percipira *gubitničkom* u kontekstu pristupanja Hrvatske EU-u (usp. Ilišin i Mendeš 2005:227) i (3) ne žive u gradu, nego na *periferiji periferije* (usp. Štambuk 2002), što im pruža drukčiju perspektivu, kako u odnosu na onu blisku, tako i u odnosu na udaljenu, europske metropole.

O PERCEPCIJI EUROPSKE UNIJE: STROGOST KOJA GODI

Premda su moji sugovornici među rijetkim građanima Hrvatske koji su od Europske unije dobili novac – u prosjeku je bila riječ o više milijuna kuna – o Uniji su često izražavali negativne stavove u rasponu od blage sumnjičavosti spram svrsishodnosti projekta “integracije”, sve do mračnih scenarija, po kojima Europska unija želi uništiti hrvatsku poljoprivredu,

kako bi njezine članice mogle lakše prodavati svoje gotove proizvode. Neki su moji sugovornici iznijeli sumorne procjene po kojima i oni koji su već prilagodili svoje poslovanje standardima EU-a nisu posve sigurni, dok će ostatak hrvatskih poljoprivrednika, “95 posto hrvatskog sela”, biti pometen jer nemaju dovoljno visoke prinose i proizvode hranu koja je skuplja od one u Uniji. I u prethodnim su istraživanjima poljoprivrednici u Hrvatskoj isticali kako očekuju nestanak malih gospodarstava, a izvor nesigurnosti u odnosu na pristupanje zemlje EU-u bili su i slaba konkurentnost, “gubitak poticaja i strogi proizvodni standardi za koje misle da će ih teško dostići” (Franić, Kumrić i Hadelan 2009:174).

Unatoč tome što su bili uspješni u prijavi za pretpripristupni fond EU-a, više je mojih sugovornika kazalo da ne znaju, odnosno da im nije jasno na koji će način pristupanje Uniji utjecati na hrvatsku poljoprivredu:

“Što se tiče te Europe i Europske unije, ja čitam novine svaki dan i gledam televiziju i nisam previše, ono, da sam isključen iz svih događanja i ja tu Europsku uniju ne kužim uopće kako tu funkcionira i šta tu funkcionira. Malo nešto pretpostavljam, ali tek se onda pitam kako ovi obični ljudi i seljaci, šta oni znaju o Europskoj uniji. Svi pričaju nešto, idemo u Europsku uniju, a nitko niš’ ne zna.” (Petar)

Ipak, mnogi od njih su znali kakve promjene u propisima i standardima mogu očekivati u vlastitoj proizvodnji i tu je prevladavalo uvjerenje kako je riječ o zahtjevnim i skupim promjenama kojih većina hrvatskih poljoprivrednika uopće nije svjesna. Tako mi je, na primjer, jedan proizvođač povrća objašnjavao kako, da bi došao samo do jednog certifikata koji mu je nužan za prodaju robe u trgovačkim lancima EU-a, mora ispuniti niz uvjeta – poput uvođenja tekuće vode ili kemijskih zahoda na poljima gdje se povrće bere – za što već zna da će ga, u narednom razdoblju, stajati nekoliko stotina tisuća kuna.

“Velim, nama bude teško se opstojati, obdržati u tome, a ne znam kako ovi koji imaju tamo jedan traktorčić, dvije kravice u štali, štalu bez nacarta, bez uporabne dozvole, bez dozvole uporabne za te njihove lagune, gnojnice, koje, na kraju krajeva, uopće niti nemaju. A još to u povrtlarstvu, na kraju krajeva, se još te norme, uz određena ulaganja, mogu zadovoljiti. Ali ovo kaj dela 90 posto našeg sela, to kaj hrani dve svinje doma, dve kravice, na tom više ne mre koristiti poticaj, ne mre ništa dobiti. To je gotovo, i to je pitanje, i to je pitanje.” (Neven)

Većina mojih sugovornika izražavala je slične stavove, po kojima će na selu, nakon pristupanja EU-u, biti uspješni samo oni “uporni, marljivi i snalažljivi” (Neven), oni koji su i prije pristupanja bili dovoljno veliki i jaki. Potvrda takvog stava za moje su sugovornike bili i natječaji za pretpristupne fondove poput SAPARD-a, na kojima se očekivalo da oni koji se prijavljuju budu “u stanju sami to napraviti” (Mario), čak i bez pomoći EU-a, pa su novce dobili “više-manje firme ili veći OPG-ovi (...) nitko nije manji” (ibid.). Takvi odgovori potvrđuju predviđanja Franić, Bokan i Kumrić (2007) po kojima “će SAPARD moći iskoristiti samo manji broj već sada uspješnih proizvođača” te da stoga “možemo očekivati daljnju polarizaciju, koja će proizvesti socijalne razlike u mjestima gdje većina ljudi živi od poljoprivrede, što bi moglo iznenaditi ljude navikle na dugogodišnje socijalističko ‘izjednačavanje’” (ibid. 718). Recentne kritičke studije primjene ZPP-a u novijim članicama Unije (usp. Fox 2011; Frelih Larsen 2009) uistinu ukazuju na to kako poljoprivredne politike Unije postupno otežavaju, pa čak i onemogućuju bavljenje poljoprivredom kao “dopunskom djelatnošću”. Kako bi se, na primjer, povinovali strogim pravilima o sigurnosti hrane ili o dobrobiti životinja, poljoprivrednici moraju biti dobro informirani, moraju ulagati svoje vrijeme i novac te, s vremenom, pretvarati svoj “način života” u profesiju poduzetničkog smjera.

Velik dio prigovora mojih sugovornika na stanje u poljoprivredi odnosio se na korupciju i nenamjensko trošenje proračunskog novca namijenjenog poticajima za poljoprivredu i potporama tzv. kapitalnim ulaganjima u poljoprivredi, kojima je država sufinancirala troškove poput kupnje stoke, novih strojeva i mehanizacije ili izgradnje i adaptacije građevinskih objekata. Čest predmet prigovora bio je izostanak državne kontrole nad trošenjem novca:

“Pa meni je nepojmljivo, ja baš tu neki dan... Dosta brine me malo cijela ta problematika i zanimam se oko toga. Jedan vinogradar tu u našem kraju u zadnjih deset godina je dobio 900 tisuća kuna poticaja, a da nije obveznik poreza PDV-a i poreza na dohodak. Zar je to moguće, di je tu kontrola?” (Neven)

Druga dvojica sugovornika (Vjeran i Bruno) u intervjuima su ispričala kako znaju da u njihovu selu ima poljoprivrednika koji su novcem

namijenjenim tzv. kapitalnim ulaganjima manipulirali tako što su traktore, za koje su dobili 50 posto novca od države, kasnije preprodavali po nešto nižoj cijeni. Za takvu su praksu, dijelom, krivili i nadležno ministarstvo jer, premda “na papiru” piše da se traktor ne smije prodati u sljedeće dvije godine, “nitko ti neće doći provjeriti u te dvije godine kući, da će meni iz Ministarstva doći na moju adresu i reći: e, di je taj traktor? Kod tebe?” (Vjeran). Izostanak kontrole nadležnog ministarstva glavni je predmet kritike još jednog sugovornika, koji ističe da tek posljednjih nekoliko godina uz uplaćen novac za državne poticaje dobiva i potvrdu na kojoj piše “koliko si za kaj dobio poticaja”:

“A unazad ovih deset, petnaest godina unatrag, kaj si dobio na žiro-račun, štiti (nerazumljivo), pitaj se sam sebe zakaj si dobio i za kaj si dobio. A mi smo morali porez, na primjer, svašta podnašati, a država nam je tak plaćala kak je htjela. Kaj si dobio na žiro račun, štiti. Nit si imao nit koga pitati za kaj si dobio, niti kaj. A da ne govorimo kapitalna ulaganja. Pa to je toliko malverzacija bilo, da bolje ne pričati. (...) Koliko je tu bilo šupljih faktura, nepostojećih i sve kaj su naplatili, ti su naplatili prvi. A mi koji smo stvarno investirali, još dan-danas čekamo.” (Neven)

Ni moji sugovornici nisu bili pošteđeni nelegalnih praksi u poslovanju: više njih ustvrdilo je da su se susreli s korumpiranim službenicima, ali u pravilu, kako su kazali, nisu pristajali na to da im dadu novac. Odnosno, kako je kazao jedan moj sugovornik: ako “ne ide poštenim putem”, radije “neće ništa ni raditi” (Vilim). Samo je jedan sugovornik (Neven) otvoreno kazao da je bez veza u Hrvatskoj uspjeh nemoguć. Odnosno, da je gotovo na svakom koraku na kojem nešto zastane – “od dobivanja građevinskih dozvola, do struje, do ne znam čega, di su te kojekakve firme, Elektro (...) nadalje” – gotovo nemoguće poslovati bez usluga koje se rade iz poznanstva ili za koje se, pak, plaća. I to bez obzira je li riječ o poznanstvu s nekim iz “vladajuće strukture” ili sa “zadnjim portirom” – jer “nekad onaj zadnji portir more više pomoći nego onaj na vrhu.”

N: “Ima svega. Ima na bazi prijateljstva, poznanstva. Ima i tamo di se nekad treba podmazati ... [nerazumljivo].”

X: “Kako se s time nosite?”

N: “Ne volim to. Ali, jednostavno, ja sad znam čak tu dosta tvrdoglav biti, pa ono: e, neću. Nek traje dulje, nek ide kak mora i jednostavno... Jer, nisam baš ljubitelj toga. Ne volim to koristiti.”

X: “Ali, žale mi se svi da su toliko neke strukture... Neće ništa pomoći...”

N: “Evo, isplata tih kapitalnih ulaganja je gotovo nemoguća bez nekog podguravanja, doguravanja ili bilo čega. Dok su ti SAPARD-i, ti pretpristupni fondovi neka čisto druga priča: ti moraš formalno zadovoljiti, i ti to dobiješ. Nema tu da te netko pogura. Nema tu poguravanja, nego tu ti moraš zadovoljiti formu, dok su ova kapitalna ulaganja: tko bliže peći, bolje se grije.” (Neven)

Više je mojih sugovornika istaknulo da je, kada je riječ o korupciji, u Hrvatskoj 2010. situacija ipak bolja nego nekoliko godina ranije ili devedesetih, kada se, kako mi je opisao jedan sugovornik, događalo da i niži službenici u nadležnim državnim institucijama uvjetuju isplatu zajamčenih poticaja naplatom provizije. Taj sugovornik (Krešimir) opisuje kako je nekog službenika, kako bi osigurao da mu se isplati tadašnjih 13 tisuća njemačkih maraka, potplatio s petsto njemačkih maraka, koje mu je u njegovu uredu predao u koverti. U drugim se, pak, razgovorima pokazivalo da neki moji sugovornici ne smatraju problematičnim to što, da bi dobili uslugu nekog službenika, moraju koristiti poznanstva i prijateljstva, a ističu i da davanje manjih iznosa, od po par stotina kuna, za takve “usluge” ne smatraju korupcijom jer u Hrvatskoj još uvijek “ne možete dobiti mjesečnu kartu za autobus ako nemate vezu” (Petar). I Yurchak (2002) u kulturalnom istraživanju poslovnih praksi u SSSR-u i, kasnije, u Rusiji, upozorava da se, iz zapadnjačke perspektive, mnoge poslovne prakse pogrešno – ili makar pojednostavljeno – nazivaju korupcijom. Naime, u društvima u kojima u službenoj sferi izostaju “poznata, zajednička i predvidiva poimanja” (ibid. 303) na koja se akteri mogu pozivati u svojim poslovnim praksama, pojedinci s državom uspostavljaju hibridan odnos – dijelom služben, dijelom osoban – u kojem je važna i uloga predstavnika državnih službi, koji državu *djelomično privatiziraju*:

M: “Mi smo skupljali godinu dana papire zato što smo, možda, imali nekih veza. A da nismo imali nikakvih veza, onda bi dvije godine skupljali.”

P: “Nitko te ni dva posto ne doživljava.”

M: “Srećom pa znaš ljude koji negdje rade pa, evo, de vidi jel možeš to malo... To ništa da mi idemo preko reda ili nešto, nego, jednostavno, da ne dobije taj neki naš kredit i stavi u ladicu i nađe ga nakon dva mjeseca.” (Petar i Mirko)

Iz odgovora mojih sugovornika razaznaje se njihov podvojen odnos prema državi: da su s državnim institucijama pokušali održavati samo služben i formalan odnos, njihovo poslovanje ne bi bilo moguće. U državi u kojoj u nepredvidive čimbenike poslovanja pripada i “ponašanje predstavnika države, tumačenje zakona i visina poreza”, uspostavljanje “smislene, nezavisne i ‘civilizirane’ stvarnosti” (Yurchak 2002:313) zahtijeva pristajanje na neke oblike *privatizacije države*.

Od službenika koji su im pristajali napraviti usluge zbog poznanstva ili za neki manji novčani iznos (“za kavu”), mojim su sugovornicima veći problem predstavljali službenici koji su bili tromi i neučinkoviti, što je za njih bilo osobito štetno u razdoblju kada su morali sustići rokove za prikupljanje dokumentacije ili izvođenje projekta. Neki od njih su, zbog nedovoljnog angažmana službenika zaposlenih u državnim institucijama, ali i zaposlenika u privatnom sektoru, poput onih u pojedinim bankama, čak i propustili rokove ili su, pak, kako ne bi izgubili pravo na financiranje, bili prisiljeni podići nepovoljne komercijalne kredite, zbog čega će narednih godina isplaćivati znatno veći dug banci. Moj sugovornik opisuje kako je njegovo poduzeće imalo rok od svega nekoliko mjeseci da, nakon što je potpisao ugovor za SAPARD, izgradi građevinski objekt koji je prijavio na natječaju. Kredit je, po uvjetima koji su povoljniji od onih koji se nude u komercijalnim bankama, zatražio od Hrvatske banke za obnovu i razvitak (HBOR), ali u toj državnoj banci nisu imali razumijevanja za kratke rokove:

“Oni su banka koja radi svaki odjel radi posao za sebe i oni nisu povezani. Ne vide... Mi smo potpisali ugovore, njima to ništa ne znači... Mi moramo zadovoljavati sve uvjete i da mi to ostvarimo. Ma, bilo je, bilo je, ono... Bilo je psihoza, bilo je, ono, ja sam rekao: neću, ja ću odustati od svega, mislim, stvarno... Ovoga... (...) Ma, ne znam. Jedan dan mi je bilo da nemam nikakvo pravo za kredit ovaj, a mi smo krenuli... Drugi dan su rekli, ovoga, jednostavno: dva milijuna mi vrijedi ova nova nekretnina, ne mogu, opet, dobiti ništa.” (Mario)

Sljedeći citat primjer je kako su se čak i bezazlene birokratske procedure – u ovom slučaju riječ je o instituciji lokalne vlasti – tijekom postupka prijave pretvarale u kaskadno noćno more:

“I onda je meni gospođa rekla da ima puno posla, da ja dođem u ponedjeljak. Ja sam došao u ponedjeljak, ona je opet rekla da ima puno posla i da ja dođem u sljedeći ponedjeljak. Kako su već prošla dva ponedjeljka, ja više nisam mogao čekati da se to riješi. Situacija je došla da ona to ne može napraviti. “A zašto vi sad to, gospođo, ne možete napraviti?” Da ona to više ne radi, da to sad radi jedna agencija u Zagrebu poljoprivredna, koja se nova otvorila, da oni to sad rade. Dobro. Ja odem u Zagreb, u tu agenciju, i kažem: Ja trebam to, to i to, i da li mi oni to mogu napraviti? I oni u toj agenciji dođu i kažu: Da, mi to sad radimo, ali mi taj čovjek, koji to treba raditi, on nije još na poslu, bit će u trećem mjesecu. Onda ja sam vam već izgubio... Lud. Od najobičnijeg papira, izvadio sam sve dozvole, sve elaborate i sad trebam samo OPG promijeniti da bude na meni, da uđem u sustav PDV-a. Ja njima objasnim, rek'o: znate šta, ja sam već puno novca uložio i svi papiri su mi gotovi, meni to treba. I gospođa ta je shvatila, ali ona je nemoćna. Da bi ona mene nazvala za par dana i rekla... Ja sam joj slagao da mi je rok 15. 2. namjerno, da se ona sad malo više sekira od mene. Da bi ona mene nazvala: Izvinjavam se, ali da mi to nećemo stići do roka. I ništa, ja sam ono... Šta sad. I odem opet kod nje. Sve se riješilo i došao je opet taj čovjek koji to radi, ali: nemaju urudžbenih brojeva! Sad može taj napisati to, ali nema urudžbenog broja! I dobro. Uspio sam ja to riješiti, je li... Na knap. Prekjučer sam riješio, ali evo: to je čisti primjer koji vam se desi na najobičnijem papiru koji trebaš napraviti se desi takav [nerazumljivo]...” (Petar)

Pozitivan stav spram pristupanja EU-u koji se kroz intervjuje ponavljao bilo je polaganje nade u to da će Unija u Hrvatskoj “uvesti reda”. Prethodna su istraživanja pokazala kako hrvatski poljoprivrednici od EU-a očekuju “urednije poslovanje, korist od otvaranja tržišta i organiziraniji odnos države prema poljoprivredi”, pri čemu predstavnici većih i uspješnijih gospodarstava, poput mojih sugovornika, očekuju “da će i u okvirima Unije uspješno poslovati” (Franić, Kumrić i Hadelan 2009:174).

Na razini problema s kojima se svakodnevno susreću, moji su sugovornici isticali da je možda najveća korist od ulaska u EU to što

će – kako se nadaju – biti bolje uređeni rokovi plaćanja i što bi se mogla smanjiti korupcija i tromost u poslovnim praksama. Na općenitijoj razini, kategorija “uvođenja reda” prenosila se u nadu da će “kad dođe Europska unija, (...) i kod nas (...) rad, (...) poštenu odnos prema i prema državi i prema institucijama (...) početi biti cijenjen” i “olakšan put (...) takvim ljudima, takvim firmama koje pošteno rade, koje pošteno plaćaju i nikom nisu dužni” (Vilim).

Moji su sugovornici često isticali da su se u početku svoje karijere, pogotovo devedesetih, kada je razina korupcije i sive ekonomije u državi bila vrlo visoka, osjećali kao da se, samim time što posluju po zakonu i plaćaju porez, ponašaju odviše idealistično, glupo. Za mnoge je od njih, koji su u međuvremenu postali uspješni poduzetnički veterani, novac koji su iz pretpristupnog fonda EU-a dobili na legalan način, bez “jedne lipe korupcije”, odnosno tako da je sve “bilo po zakonu” i “regularno” (Vilim), bio svojevrsna nagrada za poslovanje po pravilima u prethodnom razdoblju. Za neke od njih, kako su kazali, bio je to prvi dokaz da zakone ne poštuju samo “zadnje budale”

“Radiš normalno, želiš platiti porez državi, država ne može živjeti bez poreza. Ali, oni drugi, koji su na drugi način to radili... Pa sam se ja pitao jesam li ja lud ili je onaj lud? Ali se u konačnici pokazalo da je ovo ispravan, jedini ispravan put. To je jedan proces koji traje godinama i mislim da tek je sad došlo vrijeme da se to i valorizira, znači, ta vrijednost i jedino ispravan put je pravi put. Ovo sve je bilo lakše, mnogi su zlorabili, iskoristili poticaje i to, ali je to kratkog daha [...]” (Krešimir)

EMANCIPATORSKI POTENCIJAL ISPUNJAVANJA UVJETA EU-A

Moji su sugovornici zazivali uspostavljanje “vladavine prava” i “djelatne tržišne ekonomije” u Hrvatskoj, odnosno ispunjavanje upravo onih kriterija koje kritički teorijski pristup proširenju EU-a tumači kao zloćudno neodređene kriterije, zahvaljujući kojima Europska unija na svojoj periferiji uspijeva politički proces pristupanja pretvoriti u gotovo *bezvremenski proces* bez pravog završetka (usp. Melegh 2006). Iz takve se perspektive

i ustrajavanje EU-a na borbi protiv korupcije i praćenju djelotvornosti državnih institucija može tumačiti kao simptom diskurzivnog mehanizma “civilizacijske kosine”, koji se još prije pada Berlinskog zida utemeljio na jednostavnoj ideji da se civiliziranost u smjeru Istoka kontinenta smanjuje, dok je uspon na kosini moguć “postupnim pozapadnjivanjem” (ibid. 5), koje se ogleda i u politici uvjetovanosti Europske unije. Autori poput Chandlera (usp. 2007, 2010) upozoravaju kako upravo tzv. *meki* pristup Unije, naizgled usmjeren na tehnička i administrativna pitanja, kao što je jačanje institucionalnih kapaciteta, a popraćen izdašnom financijskom pomoći i obećanjem članstva, od država na prostoru *Jugoistočne Europe* stvara depolitizirane prazne ljušture, bez mogućnosti za istinsku, demokratsku reformu. Unija, tvrdi Chandler, želi projicirati “neokolonijalnu moć bez preuzimanja (...) političke odgovornosti za posljedice njezinih politika” pa se tako “mogu ponosno preuzeti zasluge za bilo koji uspjeh, a svaki se neuspjeh može tumačiti kao rezultat samih država kandidatkinja” (2007:604).

U kritičkom pristupu politici proširenja Europske unije valja ipak uzeti u obzir na kakav se politički i društveni kontekst ona na ovim prostorima kalemi. U drugoj polovici devedesetih u Hrvatskoj je široko shvaćena opozicija dočekivala raznovrsne kritike “međunarodne zajednice” – bilo da je riječ o Europskoj uniji, Veleposlanstvu SAD-a ili, na primjer, OESS-u – usmjerene protiv autoritarnog HDZ-ova režima, kao dobrodošlo savezništvo. Tadašnje pozivanje na kriterije i prosudbe mahom *zapadnjačkih* organizacija, institucija i država moguće je, dakako, tumačiti u kolonijalnom, balkanističkom ključu podređenosti lokalnih elita, ali na taj se način propuštaju ispitati mogućnosti taktičkog korištenja takva savezništva. Na sličan način, moji sugovornici, suočeni s brojnim *domaćim* zaprekama u poslovanju, Uniju nisu doživljavali kao neokolonijalnu silu koja svoj politički utjecaj zakriva regulatornim praksama, a slabosti državnog aparata nisu pripisivali izvanjskom upravljanju, nego naslijeđu iz prethodnih razdoblja, u kojima takvoga političkog utjecaja *izvana* nije ni bilo. Tromost i birokratiziranost institucija pripisivali su, prije svega, socijalizmu, a korupciju devedesetim godinama prošlog stoljeća, koje percipiraju kao vakuum u kojem je prethodni sustav prestao postojati, a novi se još nije uspostavio. Naslijeđe devedesetih uglavnom je isticano kao veća prepreka u procesu pristupanja EU-u:

“Šta nas najviše koči na ulasku u EU? Pitam vas. Korupcija i pravosuđe. I to je istina, to nema. Taj naš proračun, potroši se socijalnih davanja, tih kapitalnih i šakom i kapom svuda i to ide na crno, zato to kod nas ne valja i ne funkcionira. Sigurno.” (Bruno)

Europska unija, iz perspektive mojih sugovornika, upravo zbog svojih strogo reguliranih i birokratiziranih praksi predstavlja alternativu kaotičnim poslovnim praksama iz devedesetih. Moji su sugovornici u razgovorima isticali kako su im se pojedini propisi Europske unije, koje su morali ispuniti u postupku prijave na fondove, činili pretjeranima. Iz već navedenih opisa postupaka prijave jasno je kako je sraz sustava EU-a s onime što ne moramo nazivati ni balkanskom ni tranzicijskom, nego, jednostavno, hrvatskom društvenom zbiljom, kao posljedicu imao napet i naporan postupak, koji je kod nekih mojih sugovornika potrajao više od godinu dana, a stajao je i po nekoliko stotina tisuća kuna, koliko je bilo potrebno za pribavljanje dozvola i prikupljanje dokumenata, nezavisnih ponuda, ekoloških studija, stručni nadzor ili, na primjer, unajmljivanje konzultanata, bez čije pomoći uspješna prijava gotovo da i nije moguća. Sve su to razlozi zbog kojih su iskustvo prijave za SAPARD i IPARD neki moji sugovornici opisivali kao “nemoguću misiju” i “križni put”, na kojem su “na svakom papiru zaplakali”. Unatoč tome, malo je poljoprivrednih poduzetnika smatralo da je problem u standardima EU-a. Upravo suprotno: u razgovorima je prevladao osjećaj divljenja za sustav kontrole koji su, tijekom i nakon provedbe projekta, provodili djelatnici institucija zaduženih za provedbu SAPARD-a iz Hrvatske, ali i iz zemalja EU-a.

Da bi ilustrirao koliko je bilo kakvo prikrivanje ili krađa novca u takvom sustavu nadzora nemoguća, jedan mi je sugovornik objašnjavao kako su na njegovoj farmi kontrolori, tijekom provjere kako projekt napreduje, pojedinačno izbrojali je li svaka od pet tisuća tzv. nipli za pojenje, koje su postavljene u njegovu postrojenju, na svome mjestu. Kontrola je poprimila epske razmjere i trajala je dva dana: “Sve mora biti popraćeno građevinskim dnevnikom, građevinskom knjigom i otpremnicama za materijal koji je ugrađen. I sve se mora slagati po datumima, po količinama i sve usklađeno sa projektom” (Vilim), objašnjavao je moj sugovornik, ne bez ponosa što je prošao tako strogu provjeru. Drugi je poljoprivredni poduzetnik, pak, prepričavao da je zbog samo jedne lipe, koja se nije slagala u računu koji

je morao predočiti radi kontrole izvedbe projekta, morao u Zagreb odnijeti tri papira s potvrđama:

“Dolaze oni svako malo. Pa oni dolaze prije ugovaranja, u tijeku izgradnje, nakon izgradnje, prije isplate, skroz oni dolaze. Ex post, opet poslije svega toga dolaze u kontrolu da li je to gospodarstvo, firma dohodovna, da li to ima smisla što su oni uložili, da li se to koristi namjenski. A mislim da je to normalno ako ti netko da novac, da hoće vidjeti i znati gdje je taj novac.” (Marko)

Izrazito birokratiziran sustav koji donosi prilagodba standardima EU-a među mojim je sugovornicima bivao suprotstavljen kaotičnim praksama poslovanja u Hrvatskoj, i stoga doživljen kao prilika da se *domaći* sustav, u kojem je uspjeh arbitraran i podložan izvanjskim faktorima poput poznanstava i političkih veza, zamijeni drugim, čija su pravila mnogo stroža, ali jasna i pravedna. S jedne je strane, tako, bio sustav neprijateljski raspoložen prema poslovanju, s nemarnim službenicima koji nisu “dorasli onome što obavljaju”, ali koji svejedno “žele dokazati da oni nešto predstavljaju i znače”, i s kojima “moraš biti ponizan i podložan” (Krešimir). S druge je strane bio hiperregulirani sustav EU-a, sav sastavljen od pravila i nepodložan privatiziranju, čiji je emancipatorski potencijal upravo u omogućavanju veće nezavisnosti od državnog sustava. U sustavu financiranja EU-a, objašnjava jedan moj sugovornik (Vilim), pravila igre su jasna: postoji opsežan pravilnik koji je propisao sve uvjete i “ako se uvjeti iz tog pravilnika ispoštuju, novac se dobije.”

“I u tom svemu što je najbitnije i što je nama najvažnije: dalo nam je poticaj za dalji razvoj jer to što se do tih sredstava došlo do jedne lipe bez korupcije, znači, bez jedne lipe da je nekom dato u ruke... Znači, sve je bilo po zakonu, sve je bilo regularno, poštenim putem do cilja. [...]

Ova bespovratna sredstva koja smo dobili su značajna za naš dalji razvoj, ali od toga je još značajnije da se i u Hrvatskoj može poštenim putem doći... [nerazumljivo]” (Vilim)

ZAKLJUČAK

Intervjui s poljoprivrednim poduzetnicima pokazuju kako je, kada je riječ o predodžbama o Europskoj uniji, moguć i razvod simboličkoga od pragmatičnoga. Stiješnjeni između višemilijunskih kredita i uvjeta koje moraju ispuniti, s jedne strane, i još uvijek tromog, neučinkovitog, a katkad i korumpiranog sustava poslovanja s druge, simbolički je obzor mojih sugovornika bio sužen na “ovdje i sada”. U provedenim se intervjuima pokazalo u kojoj su mjeri razgovori o središnjim pojmovima simboličke geografije privilegija *državničkih* i inih intelektualaca (usp. Kuus 2010). Za moje sugovornike, naime, nije bilo važno što, u simboličkom smislu, znači to da Europska unija Hrvatskoj postavlja uvjete ili je li Hrvatska naprednija i bolja u odnosu na ostale zemlje regije. Zanimali su ih oni uvjeti poslovanja i prakse koje im mogu pomoći da prežive prenapregnuti režim svakodnevice zbog kojeg, kako su mi govorili, često gube san i sijede prije vremena. Štoviše, upravo su zbog loših iskustava s državnim institucijama i poslovnim praksama pozdravljali savezništvo “izvana”, koje im kroz pretpristupne fondove pruža Europska unija, ali i svaku drugu zaobilaznicu koja bi im omogućila izbjegavanje arbitrarnosti i nepredvidivosti.

Iz takve je perspektive simbolička geografija često bila doživljavana, kako mi se činilo tijekom razgovora, kao frivolna privilegija društvenih skupina koje imaju vremena za aktivnosti bez neposrednog učinka i svrhe. U egzistencijalnom je smislu simbolička geografija mojim sugovornicima bila posve nevažna, beskorisna kategorija. Tijekom istraživanja postalo mi je jasno zašto društvene skupine poput poljoprivrednih poduzetnika nisu popularan predmet istraživanja u analizama balkanističkog diskursa: odviše su konkretni, svoja poimanja apstrahiraju samo da zadovolje znatiželju istraživača, ali suštinski su obuzeti razmišljanjem o opstanku u poslu kojim se bave. Postoji još jedan razlog: moji sugovornici nisu posezali za kulturnim, već za ekonomskim oprekama pa im je od diskurzivnog *gradiranja europskosti* važnije, na primjer, bilo raslojavanje između onih koji “sami zarađuju za svoju plaću”, odnosno poduzetnika, i onih koji nisu plaćeni po učinku, nego po “sjedenju i nerješavanju problema” (Mario), što se, uglavnom, odnosilo na one koji primaju plaću iz državnog proračuna. Napokon, upravo nam razumijevanje poduzetničke perspektive pruža uvid u to zašto su moji sugovornici *određeni mentalitet* koji služi kao “spremište negativnih karakteristika” (Todorova 1994:455) ipak češće povezivali sa socijalizmom, negoli s Balkanom.

LITERATURA I IZVORI

- BAUN, Michael, Karel KOUBA i Dan MAREK. 2009. "Evaluating the Effects of the EU Common Agriculture Policy in a New Member State: The Case of the Czech Republic". *Journal of Contemporary European Studies*, vol. 17 (2):271–292.
- CHANDLER, David. 2007. "EU Statebuilding: Securing the Liberal Peace through EU Enlargement". *Global Society*, vol. 21 (4):593–607.
- CHANDLER, David. 2010. "The EU and Southeastern Europe: the rise of post-liberal governance". *Third World Quarterly*, vol. 31 (1):69–85.
- FRANIĆ, Ramona, Nataša BOKAN i Ornella KUMRIĆ. 2007. "U očekivanju SAPARD-a: Rješenja EU-a nasuprot domaćim očekivanjima". *Društvena istraživanja* 16 (4–5):701–724.
- FRANIĆ, Ramona, Ornella KUMRIĆ i Lari HADELAN. 2009. "Utjecaj pridruživanja Europskoj uniji na strateške planove obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava". *Agronomski glasnik* 2:161–176.
- FRELIH LARSEN, Ana. 2009. "Semi-subsistence Producers and Biosecurity in the Slovenian Alps". *Sociologia Ruralis* vol. 49 (4):330–343.
- HODŽIĆ, Alija. 2006. *Selo kao izbor?* Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- ILIŠIN, Vlasta i Ivona MENDEŠ. 2005. "Mladi i Europska unija: percepcija posljedica integracije". U *Mladi Hrvatske i europska integracija*, ur. Vlasta Ilišin. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 197–252.
- KUUS, Merje. 2010. "Critical Geopolitics". *The International Studies Association Compendium Project*. Dostupno na: http://www.isacomps.com/info/samples/criticalgeopolitics_sample.pdf. (29. lipnja 2011.).
- MALIĆ, Gordan. 2010. "Sama Agencija potroši više nego što da seljacima". *Jutarnji list*, 28. veljače. Dostupno na: <http://www.jutarnji.hr/agencija-za-poljoprivredu-vise-potrosi-nego-sto-da-seljacima/598106/>. (29. lipnja 2012.).
- MELEGH, Attila. 2006. *On the East-West Slope: Globalization, nationalism, racism and discourses on Central and Eastern Europe*. Budapest – New York: CEU Press.
- MENDRAS, Henri. 1986. *Seljačka društva: elementi za jednu teoriju seljaštva*. Zagreb: Globus.
- PRICA, Ines. 2001. *Mala europska etnologija*. Zagreb: Golden marketing.
- RIZOV, Marian. 2006. "Rural Development Perspectives in Enlarging Europe: The Implications of CAP Reforms and Agricultural Transition in Accession Countries". *European Planning Studies*, vol. 14 (2):219–238.
- RUPČIĆ, Zdenka. 2009. "Ministarstvo ukinulo operativne programe". *Glas Slavonije*. Dostupno na: <http://www.agroklub.com/poljoprivredne-vijesti/ministarstvo-ukinulo-operativne-programe/2284/>. (22. lipnja 2012.).

- [s. n.] 2009. *Europski fondovi za hrvatske projekte: Priručnik o financijskoj suradnji i programima koje u Hrvatskoj podupire Europska unija*. Zagreb: Središnji državni ured za razvojnu strategiju i koordinaciju fondova Europske unije.
- ŠTAMBUK, Maja. 2002. "Selo i modernizacija: kratka povijest nesporazuma". U *Prostor iza: Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*, ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić i Anka Mišetić. Zagreb: Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar".
- TODOROVA, Maria. 1994. "The Balkans: From Discovery to Invention". *Slavic Review*, vol. 53 (2):453–482.
- YURCHAK, Alexei. 2002. "Entrepreneurial Governmentality in Postsocialist Russia: A Cultural Investigation of Business Practices". U *The New Entrepreneurs of Europe and Asia: Patterns of Business Development in Russia, Eastern Europe and China*, ur. Victoria E. Bonnell i Thomas B. Gold. Armonk, New York – London: M. E. Sharpe, 278–324.

Orlanda Obad

ADVANTAGES OF SUBORDINATION, WEAKNESSES OF EMANCIPATION? HOW CROATIAN AGRICULTURAL ENTREPRENEURS PERCEIVE THE EU

The author examines the notions of EU within an elite group of agricultural entrepreneurs, who have applied to EU pre-accession funds for agriculture, such as SAPARD or IPARD. Although the members of this social group are among few Croatian citizens who directly received funding from the European Union, most of them exhibited skeptical views regarding Croatian accession process, ranging from the lack of trust in positive outcomes of Union's policies in the agricultural domain, to the pessimistic expectations that most of Croatian agriculture will simply be wiped out once the country joins the EU. One of the common positive features in agricultural entrepreneur's perception of EU was a firm belief that the membership will bring "more order" to Croatian state structures. In the article, this notion is explained through interviewees' descriptions of their everyday entrepreneurial practices. Squeezed in-between strict deadlines for project submissions, the seasonal works that need to be carried out, and an atmosphere which is all but business-friendly, their overstrained everyday routine limited the entrepreneurs' perspective to "here and now", making the conversations about local, regional or continental symbolic geography a somewhat frivolous pastime to which only members of the privileged elites can commit to. From this perspective, cultural divides, characteristic of symbolic geographies, were much less important than economic divides, which, in their view, clearly separated "those who earn their own money" from "those who live off of state". In a similar vein, opposition between socialism and capitalism was much more salient and interpretatively fruitful than

opposition between Central Europe and the Balkans, or Eastern and Western Europe. The author also questions the work of those scholars who focus on the EU enlargement in the Balkans by stressing the *imperial* features of its policies while, at the same time, overlooking and omitting the emancipatory potential of the implementation of EU rules and regulations in the specific local contexts.

Key words: notions about the EU, Croatian accession to the EU, agricultural entrepreneurs, symbolic geography, SAPARD